

GLOBAL MALİYYƏ BÖHRANI ŞƏRAİTİNDƏ BİZNES FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ DİAGNOSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

M.S. HÜSEYNOVA
Sumqayıt Dövlət Universiteti

Global maliyyə böhranı şəraitində hər bir ölkənin əsas məqsədi iqtisadi dayanıqlılığını təmin etməkdir. Bu böhranın təsirinin azaldılmasında biznes fəaliyyətinin rolu vardır. Belə bir şəraitdə biznesin inkişafına xüsusi diqqətin ayrılması vacibdir. İlk olaraq biznes müəssisələrinin fəaliyyətinin təhlil edilməsi və diaqnostik qiymətləndirilməsi mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyulmalıdır.

Açar sözlər: global maliyyə böhranı, biznes, iqtisadi təhlil, diaqnostik qiymətləndirmə, iqtisadiyyat

Qloballaşma müasir dövrün obyektiv inkişaf prosesidir. Qloballaşma nəticəsində dünya vahid orqanizmə çevrilir. Azərbaycan da bu vahid orqanizmin bir hissəsidir və sürətlə bu vahidliyə inteqrasiya edir. Dünyada baş verən iqtisadi proseslərin heç biri ölkəmizdən yan keçə bilməz. Bu böhranlı vəziyyətlərə də aiddir. 2008-ci ilin ikinci yarısından başlayan global maliyyə böhranı bütün dünya iqtisadiyyatını silkələdi, dünyada bir çox inkişaf etmiş ölkələrin və inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına böyük zərər vurdu. Dövlətlər baş verə biləcək zərərlərin qarşısını almaq üçün tədbirlər gördü. Lakin həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq zərərlərin qarşısını ala bilmədilər. Nəticədə çoxlu sayda banklar iflasa uğradı, şirkətlər müflis oldu, əhali iş yerlərini itirdi, kütləvi ixtisarlar oldu və əhəlinin həyat səviyyəsi aşağı düşdü. Azərbaycan Respublikasının dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyası və dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri ilə sıx iqtisadi əlaqələri, dünya maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına müəyyən mənada təsirinə gətirib çıxarmışdır [3, s.149].

Azərbaycan Respublikası global maliyyə-iqtisadi böhranının əvvəllərində ondan az təsirlənən ölkələrdən olmuşdur. Bunun da əsas səbəbi böhrandan əvvəl neft hasilatı və ixracatı hesabına valyuta ehtiyatlarının toplanması idi. Böhranın ölkəmizə daha az təsirinin digər səbəbi isə dövlətin apardığı ardıcıl və məqsədyönlü siyasət idi. Bütün bunlara baxmayaraq müasir böhranın təhlili göstərir ki, Azərbaycanın maliyyə bazarı birbaşa dünya iqtisadiyyatından və beynəlxalq maliyyə bazarından asılıdır. Digər ölkələr kimi ölkəmizdə də böhranın ilkin təsirləri hiss olunan kimi anti-böhran tədbirləri həyata keçirildi. 2009-cu ildə "Anti-böhran Proqramı" qəbul olundu. "Antiböhran proqramı"nın konseptual əsasları aşağıdakı tezislər şəklində öz əksini tapmışdır:

- kənd təsərrüfatına investisiya və kredit qoyuluşlarını artırmaq;
- neft gəlirlərindən asılılığı azaltmaq və qeyri neft sektorunun inkişafını təmin etməklə iqtisadiyyatın istehsal sahələrini yüksək artım tempələrinə hazırlamaq;

- dövlət büdcəsinin defisitini azaltmaq üçün büdcənin icrasının yerinə yetirilməsinə yenidən baxmaq və bəzi xərçə maddələrini azaltmaq;

- Neft fondu hesabına keçirilən sosial və tikinti layihələrində əldə olunan vəsaitlərin mənimlənməsinin qarşısını almaq üçün ictimai nəzarəti və dövlət nəzarətini artırmaq;

- qısa müddətli investisiyaların uzunmüddətli investisiyalarla əvəz etmək;

- süni qiymət artımlarının qarşısını almaqdan ötrü istehlak bazarı üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

- İnhisarçılığa və haqsız rəqabətə qarşı dövlət nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi;

- dövlət strukturlarının iqtisadiyyata qanunsuz müdaxiləsinin qarşısının alınması;

- fermerlərə və digər sahibkarlara dövlət köməyi-nin artırılması və vergi güzəştlərinin tətbiqi;

- qeyri-neft sektoru üzrə ixracın stimullaşdırılması;

- dövlət investisiya proqramının prioritetlərinə yenidən baxılması, büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadənin və dövlət maliyyə intizamının gücləndirilməsi;

- ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi istiqamətində təsirli tədbirlər görülməsi;

- ixracatla məşğul olan sahibkarlara köməyin gücləndirilməsi və s [1, s.1-31].

Həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq böhranın təsiri hələ də keçməmişdir. Bu gün bütün dünya kimi bizim ölkənin iqtisadiyyatı da böhranın ikinci dalğasının təsiri altındadır. Böhrana qarşı tədbirlər davamı etdirilməlidir. Global maliyyə iqtisadi böhranı ölkəmizdə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sektorlarına müxtəlif dərəcədə təsir etmişdir.

Global maliyyə böhranının təsirinin azaldılmasında biznes fəaliyyətinin rolu əvəz olunmazdır. Azərbaycanda biznes fəaliyyətinin öz maliyyə resursları hesabına səmərəli fəaliyyət göstərməsi demək olar ki, mümkün deyildir, lakin tələbatın öz istehsalı hesabına ödənilə bilməsinin təmin edilməsi çox vacibdir. Ölkə rəhbərinin imzaladığı sərəncam və fərmanlara əsasən, biznes subyektlərinə dövlət büdcəsindən verilən subsidiyalar və güzəştlər, təsdiq edilmiş müxtəlif proqram-

ların yerinə yetirilməsi üçün həyata keçirilən silsilə tədbirlər onların maddi və texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə istiqamətləndirilmişdir. Maliyyə böhranı bir daha göstərdi ki, biznes fəaliyyətinin inkişafına daha çox diqqət yetirmək lazımdır.

Qlobal maliyyə böhranı şəraitində ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran ən mühüm vəzifə biznes fəaliyyətinin dinamik inkişafına nail olmaq üçün onun fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsini təkmilləşdirməkdir. Bunun üçün biznes subyektlərinin fəaliyyəti təhlil edilməli və diaqnostik qiymətləndirilməlidir.

Biznes subyektlərinin fəaliyyətinin təhlili və diaqnostikasının başlıca məqsədi onların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə əməli xarakterli təklif və tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu zaman kompleks təhlil və diaqnostik qiymətləndirmə aparılmalıdır. Fikrimizcə, qlobal maliyyə böhranı şəraitində kompleks təhlil özündə aşağıdakı istiqamətləri cəmləşdirməlidir:

- biznes fəaliyyətinin maliyyə sağlamlaşdırılması və restrukturizasiyası üzrə dövlət tənzimlənməsi metodlarının müəyyən olunması və onlardan düzgün istifadə;
- böhran diaqnostikasının aləti kimi maliyyə vəziyyətinin monitorinqinin keçirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi üzrə müvafiq maliyyə mənbələrinin müəyyən edilməsi və fəaliyyətin genişləndirilməsi;
- maliyyə təminatı zamanı risk amillərinin nəzərə alınması;
- biznes subyektlərinin maliyyə sağlamlaşdırılması üzrə təşkilati işlərin formalaşması və həyata keçirilməsi.

Biznes fəaliyyətinin diaqnostikası kompleks şəkildə aparılmalı və biznes fəaliyyətinin bütün istiqamətləri (maliyyə, təchizat, istehsalın və marketinqin təşkili, kadrlardan istifadə, material və enerji xərcləri, investisiya təminatı) təhlilə cəlb olunmalıdır. Biznes subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı ənənəvi qəbul edilmiş metod və göstəricilərdən istifadə gözlənilən nəticəni vermir. Başqa sözlə, biznes fəaliyyətinə təsir edən amillər nəzərə alınmur və böhran şəraitində vəziyyətə düzgün və vaxtı-vaxtında reaksiya vermək mümkün olmur. Odur ki, belə şəraitdə real nəticələr əldə etmək və təsirli tədbirlər işləyib hazırlamaq üçün beynəlxalq təcrübədə geniş istifadə edilən SWOT – təhlil və qiymətləndirmə metodundan istifadə etmək vacibdir. SWOT- təhlil zamanı biznes fəaliyyətindəki zəif və güclü tərəflər öyrənilib qiymətləndirilir ki, güclü tərəflərin və imkanların artırılması, təhlükə və zəif tərəflərin təsirinin zəifləməsi, dəyişən xarici mühitin təsirinə uyğun dinamik dəyişikliyin həyata keçirilməsi prosesi baş verir [2, s.18].

Azərbaycanda mövcud olan biznes subyektlərinin fəaliyyətinin təhlili və diaqnostikasının təşkilati-metodik aspektlərini tədqiq edərkən aşağıdakı tövsiyələrin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- biznes subyektlərinin təhlili və diaqnostikası zamanı təhlilin kompleksliyi təmin edilməli və sistemli yanaşma metoduna üstünlük verilməlidir;

- diaqnostik qiymətləndirmə aparılarkən təhlil metodundan istifadəyə üstünlük vermək və bu zaman zəruri amillərin təsirinin nəzərə alınması vacibdir;

- biznesin istehsal aparatının yeniləşməsində mü-tərəqqi üsullardan və formalardan istifadə olunması onların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə təminat yaratmış olardı;

- biznes subyektlərinin fəaliyyətində əsaslı kəmiyyət dəyişikliklərinə nail olmaq üçün yeni texnologiyaların işlənməsindən və transfer olunmasından istifadə etmək lazımdır;

- regional innovasiya infrastrukturalarının xidmətlərindən geniş istifadə etmək vacibdir.

Məlumdur ki, istənilən kommersiya fəaliyyətinin məqsədi gəlir əldə etmək yolu ilə biznes sahiblərinin rifahının yüksəldilməsidir. Bu zaman istənilən kommersiya fəaliyyəti risklə və qeyri müəyyənliklərlə bağlıdır, buna görə də xammalların alınmasından hazır məhsulların satışına qədər istehsal fəaliyyətinin istənilən mərhələsi maliyyə çətinliklərinin mənbəyi ola bilər. Risk və gəlir arasında əlaqə biznes fəaliyyətinin təbiətini anlamaq üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir. Maliyyə resursları sahibləri biznes fəaliyyətinə yönəldikləri resursların müqabilində müəyyən gəlir əldə etməyə ümid edirlər. Əgər biznes fəaliyyəti yüksək dərəcədə səmərəlidirsə, onda əldə olunan mənfəət həm kreditorların, həm də mülkiyyətçilərin maraqlarını təmin edəcəkdir. Əksinə, əgər mənfəət kifayət edici həcmdə olmazsa, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olanlar müflisləşmə astanasında olacaqdır. Beləliklə, maliyyə çətinliklərinin ilkin indikatoru şirkətin gəlirliyinin azalmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, şirkətin gəlirliyinin azalmasını müflisləşmənin qaçılmaz olduğu kimi səciyyələndirmək düzgün deyildir. Eyni zamanda, əksinə, gəlirliyin artması da həmişə biznes fəaliyyətinin səmərəliliyini və onun perspektivinin əlverişli olmasını səciyyələndirmir [4, s.135].

Biznes fəaliyyətinin səmərəliliyi və onun perspektivinin əlverişli olması maliyyə təhlilinin düzgün aparılmasından bilavasitə asılıdır. Maliyyə təhlili biznes fəaliyyətinin müflisləşmə ehtimalını proqnozlaşdırmaq və onun həmin böhran vəziyyətindən çıxması üçün qabaqcadan fikirləşmək və tədbirlər görməkdə geniş vasitələrə malikdir. Maliyyə təhlilinin köməyiylə təsərrüfat subyektlərinin maliyyə dayanıqlığını obyektiv qiymətləndirmək, maliyyə resurslarından istifadənin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək, mü-tərəqqi maliyyələşdirmə mənbələrini aşkara çıxarmaq mümkündür. Böhran şəraitində uzunmüddətli maliyyə xarakterli qərarların qəbulunda ehtiyatlı olmaq gərəkdir. Çünki kreditorlar uzunmüddətli kreditləri çox könülsüz verirlər, borc alanlar isə bahalı uzunmüddətli kreditlərin cəlb edilməsinə çətin razılaşırlar. Böhran bir çox hallarda investisiya layihəsinin səmərəliliyinə, maliyyələşmə şəraitinə və layihədə müəssisənin öz xüsusi kapitalının iştirak səviyyəsinə təsir edir. Biznes fəaliyyətinin maliyyə dayanıqlığının xarici təzahürü

kimi onun ödəməqabiliyyəti çıxış edir. Biznes fəaliyyəti o zaman ödəməqabiliyyətli sayılır ki, onun pul vəsaitləri, qısamüddətli malyə qoyuluşları və debitorlarla hesablaşmaları qısamüddətli öhdəliklərini örtsün. Maliyyə təhlili göstərir ki, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin zərərli işləyən biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatlarının sayının və eləcə də bank ssudaları və qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçmiş borclarının artması nəticəsində onların ödəməqabiliyyəti kəskin şəkildə pisləşmişdir. Müəssisənin maliyyə dayanıqlığını yüksəltmək məqsədilə zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

Ümumiyyətlə, biznes fəaliyyətinin təhlili və diaqnostikasi zamanı təhlilin kompleksliliyi təmin edilməli və sistemli yanaşma metoduna üstünlük verilməlidir. Diaqnostik qiymətləndirmə aparılarkən təhlil metodundan istifadəyə üstünlük verərkən bu zaman zəruri amillərin təsirinin nəzərə alınması vacibdir.

Təhlil edilən obyektin fəaliyyətinə təsir edən xarici amilləri araşdıran zaman bazarın vəziyyətinin, biznes fəaliyyətinin rəqabət fəallığının, xammal ehtiyatlarının, texnologiyaların vəziyyətinin, əmək bazarının, vergi qanunvericiliyinin, kapital bazarının, siyasi vəziyyətin öyrənilməsinə xüsusi diqqət verilməlidir. Bundan əlavə, burada sosial-mədəni amilləri və kəmiyyətin qiymətləndirilməsinin qüvvədə olan sistemlərinin metodologiyasını araşdırmaq, gələcək inkişaf meyillərini göstərmək, qeyd

etdiyimiz amillərin təhlil edilən obyektə təsirinin gələcək nəticələrini proqnozlaşdırmaq məqsəduyğundur.

Daxili amilləri təhlil edən zaman ilk növbədə müəssisədə olan material, əmək və maliyyə ehtiyatlarını, imkanları (gücləri), strategiyayı, siyasəti araşdırmaq, idarəetmənin təşkilini, metodlarını, nəzarət sistemini və rəhbərlik üslubunu öyrənmək lazımdır. Bu da fəaliyyətin planlaşdırılması, proqnozlaşdırılması, gələcək inkişaf meyillərinin aydınlaşdırılması, planlaşdırılmış hərəkətlərin nəticələrinin hesablanması ilə yekunlaşmasıdır.

Diaqnostikanın metodoloji əsaslarını araşdıran zaman onun xüsusiyyətlərini və aparılması qaydasını müəyyən etmək məqsəduyğundur. Bura biznes fəaliyyətinin bu və ya digər funksiyasının rolunun müəyyən edilməsi, nəticələrin təhlili, siyasətin və strategiyanın, bu və ya digər funksiyanın vasitələrinin və təşkilinin qiymətləndirilməsi, idarəetmə və nəzarət, habelə cari fəaliyyət metodlarının öyrənilməsi daxildir. Beləliklə, biznes fəaliyyətinin səmərəliliyinin, keyfiyyətinin yüksəldilməsi üzrə bütün işin əsasını diaqnostik yanaşma təşkil edir ki, bu da müəssisənin vəziyyətini və xarakterini eyniləşdirmək imkanı yaradan göstəricilər və normalar sisteminin işlənilib hazırlanması, sağlamlaşdırma yollarının müəyyən edilməsi ilə səciyyələnir. Bütün bunlar isə öz növbəsində global maliyyə böhranı şəraitində biznes fəaliyyətinin dayanıqlılığına bilavasitə təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayramov V., Kərimzadə K., Poluxov İ. Azərbaycan Respublikasının Anti-böhran Konsepsiyası. İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi, aprel 2009. 31 səh.
2. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.S., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Bakı, İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, 2010. 810 səh.
3. Zeynalov V.Z. Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə. Bakı, Elm, 2012. 439 səh.
4. Бердникова Т.Б. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Учебное пособие. М.: ИНФРА-М, 2001. 215с.

Анализ и диагностическая оценка бизнес деятельности в условиях глобального финансового кризиса

М.С. Гусейнова

Главная задача каждой страны в условиях глобального финансового кризиса является обеспечение экономической устойчивости. В уменьшение последствия этого кризиса важная роль принадлежит бизнес деятельности. В этих условиях необходимым условием является обеспечение развития бизнес деятельность. Первичным условием же является анализ и диагностическая оценка бизнес деятельность.

Ключевые слова: глобальный финансовый кризис, бизнес, экономический анализ, диагностическая оценка, экономика

Analysis and diagnostic evaluation of business performance in the global financial crisis

M.S. Huseynova

The main task of each country during the global financial crisis is to ensure economic stability. The decrease of the consequences of this crisis, an important role belongs to the business activity. Under these conditions it is indispensable to ensuring the development of business activities. The primary condition is the same analysis and diagnostic assessment of business activity.

Key words: global financial crisis, business, economic analysis, diagnostic evaluation, economy